

«КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
ТА ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

В.К. Матвійчук, В.П. Олійник

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ОХОРОНИ МОРЯ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ,
ЗАСМІЧЕННЯ ЯК ГЛОБАЛЬНА,
СОЦІАЛЬНА І ПРАВОВА
ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

УДК 343.775
М33

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського Інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 25.11.2021 р.)*

Рецензенти:

Кузнецов Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор спеціальної кафедри № 2 Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Савченко Андрій Володимирович, начальник відділу організації судового розслідування Управління з організації досудових розслідувань ГСУ ДБР України, доктор юридичних наук, професор;

Воробей Петро Адамович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Матвійчук В.К., Олійник В.П.

М33

Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони моря від забруднення, засмічення як глобальна, соціальна і правова проблема сучасності : монографія / за заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 262 с.

ISBN 978-617-520-266-1

У монографії проведено комплексне наукове дослідження кримінально-правової охорони моря від забруднення, засмічення як соціальної так і правової проблеми сучасності. На підставі глибокого та всебічного вивчення досліджуваних відносин розкриваються витоки, генезис та сучасний стан проблеми, досліджуються об'єктивні і суб'єктивні ознаки цього діяння, відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від суміжних діянь, здійснюється компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав, пропонується вдосконалення чинного законодавства та практики застосування правових приписів у зазначеній сфері.

Видання буде корисним для студентів, аспірантів, викладачів юридичних ЗВО і факультетів, практичних працівників, а також всіх, хто цікавиться проблемами кримінально-правової охорони моря.

УДК 343.775

ISBN 978-617-520-266-1

© В.К. Матвійчук, В.П. Олійник, 2022
© Видавництво Ліра-К, 2022.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
Вступ	5
Розділ 1. Витоки та генезис кримінально-правової охорони моря і сучасний стан проблеми. Поняття кримінального правопорушення забруднення, засмічення моря та соціально-правова обумовленість цієї заборони	
1.1. Витоки та генезис кримінально-правової охорони моря і сучасний стан проблеми	17
1.2. Поняття кримінального правопорушення, забруднення моря і соціально-правова обумовленість цієї заборони	30
Висновки до першого розділу	61
Розділ 2. Дослідження об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст.243 КК України	
2.1. Об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України	68
2.2. Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України	138
2.3. Кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України	179
Висновки до другого розділу	211
Розділ 3. Відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК від суміжних діянь. Компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав	
3.1. Відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від суміжних діянь.....	217
3.2. Компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав	222
Висновки до третього розділу	230
Висновки	232
Список використаних джерел	237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Абз. – абзац;

АРК – Автономна Республіка Крим;

БСЭ – Большая Советская Энциклопедия;

ВК України – Водний кодекс України;

ВР АРК – Верховна Рада Автономної Республіки Крим;

ВРД – Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 жовтня 2000 р., «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики (Водна Рамкова Директива);

ВРУ – Верховна Рада України;

ДЕІ України – Державна екологічна інспекція України;

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України;

ЗУ – Закон України;

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України;

КК України – кримінальний кодекс України;

КУпрАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;

КК УСРР 1922 року – Кримінальний кодекс Української соціалістичної Радянської Республіки 1922 року;

КК УСРР 1927 року – Кримінальний кодекс Української соціалістичної Радянської Республіки 1927 року;

КК УРСР – 1960 року – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

КПК України – кримінальний процесуальний кодекс України;

КТМ – Кодекс торговельного мореплавства;

Основи 1958 р. – Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.;

п. – пункт;

п.п. – підпункт (підпункти);

ПВСУ – Пленум Верховного Суду України;

РФ – Російська Федерація;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

ст. – стаття;

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;

ЦК України – Цивільний кодекс України;

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України;

ч. – частина;

ВСТУП

У системі глобальних викликів сучасна екологічна проблема характеризується найвищим ступенем складності зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків. Тому на це спрямоване положення ст. 50 Конституції України, яка проголошує право кожного на безпечне навколишнє природне середовище, що належить до основних прав людини, оскільки безпечний стан навколишнього природного середовища є передумовою збереження життя і здоров'я людини як найважливішої соціальної цінності, основи сприятливого існування та розвитку будь-якого суспільства та людства в цілому. Екологічні явища кризового характеру в Україні, що в першу чергу стосуються забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів і моря, як найбільш вразливих природних ресурсів, викликають їх кримінально-правову охорону. Крім того, проголошується ст. 13 Конституції України від 28 червня 1996 року, що право власності українського народу на природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу¹. Визнається, що кожний громадянин має право користуватися природними ресурсами відповідно до чинного законодавства¹. Це визначається і Водним кодексом України від 06.06.1995 р. (в редакції на 17.03.2021 р.), згідно з яким ст. 47, 48 юридичним особам і громадянам надано право загального та спеціального водокористування². Тому, відповідно до ст. 13 Конституції, ми можемо стверджувати, що право на водокористування є в Україні конституційним.

До водних ресурсів відносять щорічно поновлювані поверхневі води і запаси підземних вод, які поповнюються дуже

---

¹ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р., № 30, ст. 141 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Водний кодекс України : Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995 – 1995 р., № 24, ст. 189 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

повільно. Відомо, що поверхневий середньовічний стік вод на землі становить 47 тис. км куб., у тому числі в Україні (без стоку прикордонних рік Дунаю, Тиси, Пруту, Бугу) – 83, 5 км куб., а маловодних рік – 53, 2 км. куб.³. Понад 47 % поновлюваних водних ресурсів формується за межами України⁴. Із загальної кількості водних ресурсів України близько 4 км куб. припадає на вікові запаси підземних прісних вод⁵. На одного жителя в Україні припадає 1 тис. м куб. прісної води, тоді як у Росії 18 тис. м. куб.⁶. Дефіцит зазначеного природного об'єкта актуалізує проблему комплексного використання водних ресурсів. Вона активізується і тим, що організм людини складається із 80 % води, яка є середовищем, де відбуваються процеси обміну речовин і при її нестачі порушуються процеси життєдіяльності людини, рослин, тварин і мікроорганізмів. Тому вода є одним з найважливіших природних ресурсів, бо є складовою будь-яких природних об'єктів, в тому числі і живих організмів та людини. Про це свідчить і те, що лише 4,0 % (24, 2 тис. кв. км.) загальної території України займають водні об'єкти, а щорічна забезпеченість річковим станом на одну особу в 5 разів нижче, ніж у Великій Британії, у 3,5 рази ніж у Франції та у 2,5 рази ніж у Швеції та Німеччині⁷. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває кримінально-правове монографічне дослідження у цьому напрямку. Про це свідчить Закон України від 11.07.2001 р. 2623-III (в ред. на 20.02.2021 р.) «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», з якого вбачається, що дослідження в сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища посідають провідне місце, і є одним з напрямів реалізації екологічної політики в Україні⁸. У цьому аспекті в юридичній літературі як

---

³ Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2020. С.2-3.

⁴ Див. Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2020. С. 3.

⁵ Там саме. С.3.

⁶ Там саме. С.4.

⁷ Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. 454 с.

⁸ Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001р. № 2623-III. Відомості Верховної Ради України від 30.11.2001 –

головне питання розглядається, насамперед, вдосконалення нормотворчої діяльності та практики застосування чинного законодавства щодо вирішення проблем кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів і моря. У Постанові Верховної Ради України від 14.01.2001 р. «Про концепцію розвитку водного господарства України»⁹, в Постанові Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1107 (в ред. на 31.01.2020 р.) «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання»¹⁰ тощо.

За ступенем гостроти проблеми щодо охорони навколишнього природного середовища і, зокрема, водних об'єктів та моря – необхідно вважати найбільш напруженими й катастрофічними. У Постанові Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР (в ред. на 05.03.98 р.) «Про Основні напрями державної політики у галузі довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», визначені найбільш актуальні екологічні проблеми природних вод на теренах України, в ній зазначається про: 1) суттєве забруднення водних об'єктів внаслідок непорядкованого відведення стічних вод населених пунктів, господарських об'єктів, сільськогосподарських угідь; 2) широкомасштабне радіаційне забруднення водних об'єктів у результаті Чорнобильської катастрофи; погіршення якості питної води, внаслідок незадовільного стану джерел такої води, тощо¹¹.

2001 р., № 48, ст. 253. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>

⁹ Про Концепцію розвитку водного господарства України: Постанова Верховної Ради України : Концепція від 14 січня 2000 року N 1390-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2000. N 8. ст.54. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14#Text>

¹⁰ Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08. 2004 р. N 1107 (в ред. на 31.01.2020). Офіційний вісник України від 10.09.2004 – 2004 р. № 34, с. 75, ст. 2272, код акта 29883/2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2004-%D0%BF#Text>

¹¹ Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.10.1998 – 1998 р., № 38, ст. 248 (в ред. на 5.03.1998 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>

Названі екологічні проблеми є актуальними для всіх водних об'єктів України. Це стосується також і Дніпра, водні ресурси якого становлять 80 % водних ресурсів України і забезпечують 32 мільйони населення та 2/3 господарського потенціалу країни. У Дніпро в 2019 році скинули 757 тисяч тонн забруднюючих речовин (23 % від усіх скидів)¹². Не в кращому, а подекуди і в гіршому стані перебувають басейни інших річок України. Наприклад, у 2019 р. скинуто забруднюючих речовин: у Сіверський Донець – 558 тисяч тонн (18 % від загальної маси), Дністер – 78 тисяч тонн (2,4 %); Чорне море – 661,6 тисяч тонн (19 %) та Азовське море – 148 тисяч тонн (4,6 %). Ще в гіршому стані знаходяться інші водні об'єкти¹³.

Враховуючи те, що екологічна ситуація у сфері охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення водних об'єктів та моря формується під впливом закономірностей розвитку природи та суспільства в процесі природокористування, то це ще раз переконує нас, що відношення щодо використання водних об'єктів та моря є далеко не прості. Зазначене сприяє тому, що в останні роки під впливом громадськості у всіх країнах, в тому числі і в Україні, розробляються державними органами організаційні, економічні, екологічні, правові та освітнянські заходи щодо подолання забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів та моря. Цілком зрозуміло, що для своєчасного й правильного спрямування зусиль щодо організаційних, економічних, екологічних, правових, освітнянських заходів у зазначеній сфері діяльності необхідне нароблення достатніх наукових, практичних засобів, які б дали можливість діяти, спираючись на фундаментальні напрацювання, в тому числі в кримінальному, кримінальному процесуальному праві та кримінології, та надбання інших держав.

Переважає більшість правових вимог, в тому числі й кримінально-правових та кримінальних процесуальних щодо охорони, відтворення, раціонального використання та оздоровлення водних об'єктів, як складової частини всього природного комплексу України, знаходила своє відображення у Водному кодексі України від 06.06.1995 р.¹⁴, у Законі України від 25.06.1991 р. «Про

---

¹² Баранівський В.А., Бардов В.Г., Омельчук С.Т. Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екол. освіти та інформації, 2019. С.3.

¹³ Там саме. С. 3-4.

¹⁴ Див. Водний кодекс України.

охорону навколишнього середовища» № 1264-ХІІ (в ред. на 01.01.2021 р.)¹⁵, в Законі України від 14.01.2000 р. № 1393-ХІV (в ред. на 16.10.1010 р.) «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної або небезпечної продукції»¹⁶, в Законі України від 24.05.2012 р. № 4836 – VI (в ред. на 01.01.2013 р.) «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року»¹⁷. Затверджені 28.02.2019 р. Постановою Верховної Ради України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»¹⁸ та 14 вересня 2020 року Указом Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», містить висновки щодо нераціонального водокористування, погіршення екологічного стану річкових басейнів, забруднення підземних вод, територіальних і прибережних Азовського та Чорного морів внаслідок антропогенного факторів сприятимуть певною мірою охорони водних об'єктів та моря¹⁹.

---

¹⁵ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991 – 1991 р., № 41, ст. 546 (в редакції на 01.01.2021 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

¹⁶ Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 № 1393-ХІV. Відомості Верховної Ради України від 24.03.2000 – 2000 р., № 12, стаття 95 (в редакції на 16.10.2020 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14#Text>

¹⁷ Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України; Програма, Паспорт, Заходи від 24.05.2012 № 4836-VI. Відомості Верховної Ради України від 26.04.2013 – 2013 р., № 17, стор. 882, ст. 146 (в редакції на 01.01.2013.р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#Text>

¹⁸ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України від 19.04.2019 – 2019 р., № 16, стор. 8, стаття 70 (в редакції на 28.02.2019 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

¹⁹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. Офіційний вісник України від

Враховуючи також і те, що відсутні досконалі наукові дослідження щодо складових біосфери, біотехнічних заходів, а також для населення все ще властивий правовий нігілізм, відношення варварського забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів та моря, то це призводить до катастрофічного їх стану, що загрожує існуванню всього живого. Не дивлячись на це кримінальні правопорушення у сфері охорони водних об'єктів та моря традиційно характеризуються невисокою облікованістю, – протягом останніх 15 років було виявлено 375 кримінальних правопорушень, більшість з яких відносилися до порушення водних об'єктів (ст. 242 КК України) – 87,5 %. Решту становило забруднення моря (ст. 243 КК України) – 12,5 %. Простежується стійка тенденція до зростання кількості виявлених досліджуваних діянь. Так, якщо у 2003 р. було виявлено 8 таких кримінальних правопорушень, то у 2018 р. – 57. Питома вага кримінальних правопорушень у сфері охорони водних об'єктів та моря у структурі злочинності в сфері навколишнього природного середовища становить 1,1 %.

У новому Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – КК України) закріплені спеціальні норми, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення правил охорони вод та забруднення моря. Зазначені норми стали надто ускладненими як для розуміння їх обов'язкових ознак, так і для застосування в практичній діяльності. У зв'язку з цим актуальним є науковий аналіз кримінальних правопорушень, передбачених стст. 242 та 243 КК України.

В юридичній літературі питанню кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів та моря приділялася певна увага. Відповідні проблеми тією чи іншою мірою досліджували такі вчені, як: В.І. Андрейцев, В.І. Антипов, О.Л. Дубовик, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, А.М. Комісаров, Е.М. Жевлаков, З.Г. Корчева, М.Й. Коржанський, О.В. Кришевич, Б.М. Леонт'єв, Н.О. Лопашенко, Ю.І. Ляпунов, В.Л. Мунтян, В.О. Навроцький, В.С. Плугантир, П.Ф. Повеліцина, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, С.В. Трофімов, Ю.С. Шемшученко та ін.

Істотний вклад у дослідження цієї проблеми внесли в рамках докторських дисертацій: С.Б. Гавриш «Основні питання

відповідальності за злочини проти навколишнього середовища» (1994 р.); В.К. Матвійчук «Кримінально-правова охорона навколишнього середовища: проблеми законодавства теорій та практики» (2008 р.); Т.В. Корнякова «Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля» (2011 р.); Ю.А. Турлова «Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади» (2018 р.); І.В. Берднік «Кримінально-правова охорона водних ресурсів» (2020 р.). Крім того значний внесок безпосередньо по темі належить авторам кандидатських дисертацій на теми: О.О. Плотніковій «Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для здоровья людей или живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР» (1987 р.); В.М. Присяжному «Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів» (2006 р.); В.П. Олійнику «Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)» (2018 р.).

Наукові положення, сформульовані зазначеними дослідниками, мають важливе теоретичне і практичне значення. Разом з тим значна кількість питань концептуального характеру, змісту та основних напрямів кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення та виснаження в Україні залишається невирішеною. Крім того, сучасний стан забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів та моря, що зумовлений масштабною злочинністю в означеній сфері, а відтак – потреба в запобіганні їй, виникає необхідність комплексного дослідження цих кримінальних правопорушень. Крім того, автори існуючих праць мають розбіжності в поглядах щодо суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність, на структуру об'єкта, стосовно предмета кримінальних правопорушень і предмета відносин, їх місце в складі кримінальних правопорушень щодо складоутворюючих цього діяння та їх ознак.

Значні прогалини існують у теорії і на практиці у відмежуванні кримінальних правопорушень, передбачених стст. 242 та 243 КК України від суміжних діянь та адміністративних правопорушень. Потребує належного аналізу компаративістське дослідження норм, що передбачають кримінальну відповідальність за стст. 242 та 243 КК України від аналогічних діянь за

законодавством деяких зарубіжних держав. Крім того, існує нагальна потреба в розробленні ґрунтовних пропозицій з удосконалення положень, передбачених стст. 242 та 243 КК України та при врахуванні приписів міжнародного законодавства.

Це буде свідченням того, що запропонована читачам монографія являє собою надзвичайно показовий зразок наукової продукції, яка пройшла, як у нас прийнято говорити, апробацію, що має істотне теоретичне і практичне значення та, безумовно, присвячена одній з найбільш актуальних глобальних екологічних, соціальних та правових проблем сучасності. Ця оцінка аж ніяк не є перебільшенням а – констатація факту. Вона легко може бути підтверджена наступними міркуваннями: по-перше, міжнародне співтовариство і Європейський союз (Європейське співтовариство) завжди приділяли і приділяють пильну (прискіпливу) увагу боротьбі з екологічною злочинністю. Слід нагадати основні віхи цього процесу.

Ще в 1979 році в прийнятій на Конгресі Міжнародної асоціації кримінального права (AIDP) в Гамбурзі резолюції вказувалося, що у випадку серйозних порушень кримінальна відповідальність повинна застосовуватися незалежно від того, чи використовувалися інші засоби інших галузей права. Для забезпечення ефективної охорони навколишнього природного середовища належить визнати предметом посягання не тільки життя і здоров'я людей, але як мінімум воду, повітря і землю в якості правових об'єктів, які підлягають кримінально-правовій охороні. Крім того, слід покращити кримінально-правову охорону фауни і флори і звернути увагу на значення захисту від шуму і вібрації. Таке формулювання задач з кримінального права вимагає введення в національне законодавство спеціальних ознак екологічних злочинів (у нашому випадку в стст. 242 та 243 КК України).

Наступним найважливішим кроком у формуванні кримінального права, що стосується навколишнього природного середовища (в нашому випадку водних об'єктів та моря) і боротьби з цими кримінальними правопорушеннями були, звичайно, рішення Конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). В одній із резолюцій, прийнятих на цій найважливішій для навколишнього природного середовища Конференції, вказувалося, що поряд з іншими важливими мінімальними вимогами до національних законодавств є розуміння екологічного злочину (на наше переконання краще – кримінального правопорушення проти навколишнього природного середовища),

як діяння, яке призводить до істотної шкоди навколишньому природному середовищу чи як дії або бездіяльність, що порушують установлені екологічні стандарти і такі, які створюють реальну і безпосередню (конкретну) загрозу (небезпеку) для навколишнього природного середовища. Суб'єктивною умовою відповідальності є вина, причому в серйозних порушеннях достатньо вини у формі необережності. Якщо доказано, що обвинувачений вчинив дії або бездіяльність з усвідомленням того, що вони можуть спричинити істотну шкоду навколишньому природному середовищу, необхідно раціональним чином обмежити значення обставин, що усовують протиправність, пом'якшуючи відповідальність і покарання, наприклад, таких як дотримання норм, умов дозволу або адміністративних розпоряджень. Мова йшла про те, щоб суб'єкт, який свідомо допустив виникнення істотної шкоди навколишньому природному середовищу, не уникне відповідальності тільки тому, що дотримувався нормативів викидів або інших формальних адміністративних вимог.

Згідно принципу *ultima ratio* (мінімального втручання, тобто застосування кримінального права лише як останнього засуду) кримінально-правові засоби повинні використовуватися лише в тих випадках, коли санкції іншого роду (цивільно-правові і адміністративно-правові) були не відповідними або неефективними. Тут, на наше переконання, не повинен допускатися перенос, коли при реформуванні кримінального законодавства допускається перенесення екологічних злочинів до адміністративних деліктів, що є недопустимим за їх суспільною небезпечністю.

Резолюція не нав'язує введення кримінальної відповідальності юридичних осіб, але містить цю ідею, підкреслюючи, що діяння, які заслуговують покарання, можуть бути вчинені як фізичними, так і юридичними особами, а також публічними «органами».

Також в Резолюції відмічено, що основні злочини проти навколишнього природного середовища, тобто такі, що є кримінальними правопорушеннями *suí generis*, ознаки яких визначаються незалежно від інших законів, повинні бути сформульовані в національних кримінальних кодексах. В Резолюції також порушено питання про Міжнародний кримінальний трибунал з пропозицією включити злочини проти навколишнього природного середовища глобального значення до його підсудності. Крім того, зазначається, що як що прийняті міжнародні конвенції не

підлягають прямому застосуванню, держави, які підписали їх, повинні здійснити відповідні зміни національного законодавства.

У подальшому, вже європейський законодавець зробив ще більш рішучі дії, які ознаменувалися прийняттям Конвенції про захист навколишнього природного середовища засобами закону про кримінальну відповідальність (Страсбург, 4 жовтня 1998 р.). Цей документ зіграв саму істотну роль в уніфікації кримінально-правової реформи в сфері відповідальності за кримінальні правопорушення навіть в країнах, що не є її учасниками. У більшості випадків реформування закону про кримінальну відповідальність у Кодексах були виділені окремі глави, розділи про злочини проти довкілля (проти навколишнього природного середовища), введені нові склади кримінальних правопорушень, диференційовані й посилені санкції.

19 листопада 2008 року Європейським парламентом і Радою була прийнята Директива 2008/99/ЄС про охорону оточуючого середовища кримінальним правом. У ній не тільки міститься значна кількість новел, які повинні бути враховані законодавцями країн-учасниць ЄС.

Згідно абз. 2 ст.174 Договору про утворення ЄС перед співтовариством була поставлена мета досягти високого рівня охорони оточуючого середовища, оскільки Європейський союз надто стурбований ростом злочинів проти навколишнього природного середовища і їх наслідками, які у все більшому ступені долають кордони держав, де такі кримінальні правопорушення були вчинені, являють собою загрозу навколишньому природному середовищу і в зв'язку з цим потребують відповідної реакції. Досвід показує, що існуюча система санкцій не є достатньою для повного дотримання приписів про охорону навколишнього природного середовища. Ця система може бути вдосконалена кримінально-правовими санкціями як більш сильним показником соціального осуду кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища.

У п. 5 Преамбулі до Директиви сформульовано найважливіше положення: «З метою досягнення ефективної охорони оточуючого середовища виникає особлива потреба в застосуванні більш суворих санкцій до небезпечних екологічних злочинів, які спричиняють або можуть спричинити істотну шкоду атмосферному повітрю, в тому числі стратосфері, надрам, водам, тваринам або рослинам, чи справляти негативний вплив на збереження видів».

Це свідчить про те, що директива вводить два види складів: матеріальні і поставлення в небезпеку, а також розширює коло охоронюваних кримінальним правом об'єктів.

Друга значна вказівка зазначена в пп. 6 і 7 Преамбули, де йдеться про те, що недотримання покладених правом обов'язків може мати ті самі наслідки, як і активні дії, а тому підлягають відповідному покаранню. У зв'язку з цим поведінка, будучи умисною, або наслідки грубої необережності слід вважати на території Європейського Союзу кримінально караними.

Усе це є свідченням актуальності обраної теми дослідження.

Метою монографічної роботи є формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм ст. 243 КК та підвищення ефективності регулятивної сутності кримінального права в сфері кримінально-правової охорони моря від забруднення, як глобальної, соціальної і правової проблеми сучасності. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі:

- дослідити витоки та генезис кримінально-правової охорони моря і сучасний стан проблеми;

- сформулювати поняття кримінального правопорушення забруднення моря і соціально-правової обумовленості цієї заборони;

- з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України;

- дослідити кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України;

- здійснити відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від суміжних діянь;

- провести компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав;

- розробити пропозиції щодо внесення змін і доповнень до законодавства про кримінальну відповідальність з метою вдосконалення ст. 243 КК України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини з належної охорони моря від забруднення, засмічення.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони моря від забруднення як глобальної соціальної і правової проблеми сучасності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження в роботі використано наступні загальнонаукові й спеціально-наукові методи: *діалектичний* – застосовувався у всіх розділах монографії, в їх взаємозв’язку, а також формування висновків і пропозицій за темою дослідження; *історико-правовий* – використовувався для розкриття витоків та генези кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК України; *порівняльно-правовий* – використовувався у порівнянні вітчизняної кримінально-правової норми, що регламентує відповідальність за досліджуване кримінальне правопорушення, передбачене ст. 243 КК України, з відповідними нормами законодавства окремих зарубіжних держав; *логіко-семантичний* – застосовувався для проведення поглибленого вивчення понятійного апарату; *догматичний* – використовувався для виявлення можливостей удосконалення положень ст. 243 КК; соціологічний – застосовувався під час проведення анкетування з питань кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК; *системного аналізу* – допоміг з’ясувати внутрішню структуру і місце кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК.

РОЗДІЛ 1.

ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ МОРЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗАБРУДНЕННЯ, ЗАСМІЧЕННЯ МОРЯ ТА СОЦІАЛЬНО- ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЦІЄЇ ЗАБОРОНИ

1.1. Витоки та генезис кримінально-правової охорони моря і сучасний стан проблеми

Наше дослідження слід розпочати з понять, що використовуються в назві цього підрозділу монографії. Це викликано необхідністю з'ясування термінів з метою уникнення розбіжностей, які існують у різного роду довідниках. Такими термінами є «витоки», «генеза». У деякій мірі, їх тлумачення можна знайти в «Словаре руського языка» С. І. Ожегова. Таке поняття як «витоки», яке означає початок, першоджерело чого-небудь²⁰.

Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить термін «початок», як: «...Перший момент (перші моменти) вияву якої-небудь дії, явища, процесу; прот. кінець. 3. Те, з чого починається твір, фільм, спектакль, і т. ін. 4. перев ми. Зародок, першоджерело чого-небудь... 5. Основа, першоелемент чого-небудь»²¹. Цей же словник термін «першоджерело» трактує, як «...1. Те, що дає початок чому-небудь, є основою чогось...»²².

Українсько-російський словник термін «початок» роз'яснює так: «...начало; лит. зачин. первопричина зарождения, исток... в самом начале... первоначально...»²³. Російсько-український

---

²⁰ Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 тыс. слов / Под ред. член.-корр АН СССР Н. Ю. Шведовой.-19 изд. испр. Москва : Рус. языка.. 1987. С. 209.

²¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. її голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1096

²² Там саме.

²³ Українсько-російський словник: видання четверте [В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко, С. П. Левченко Відповідальний редактор та Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник. – Київ : Изд-во «Наукова думка», 1976. С.617.

словник термін «исток» роз'яснює наступним чином «1. (действие) витік, -току; вихід, -ходу; ср. истекать 1; 2. «начало реки, ручья» початок, -тку, витік... 3. Перек. джерело, початок; у -ков цивілізації; -коло (біля) джерел (початків) цивілізації; -ки перво-бытной культури»²⁴.

Зазначене вище свідчить, що таке поняття, як «витоки» означає початок, першоджерело, перший момент вияву якої-небудь дії, явища тощо. Виходячи з цього дослідженням має охоплюватися початок кримінальної відповідальності за забруднення моря на теренах нашої держави. У цьому сенсі ми дотримуємося періодизації, яку пропонують історики та юристи, тобто про існування шести загальнолюдських, різних за часом періодів²⁵, а для нашої країни – десяти періодів розвитку суспільства та державності²⁶. Маємо погодитися з твердженням, яке має місце в публікаціях, що питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства, права і кримінально-правової охорони моря від забруднення не має фундаментальних розробок²⁷. Цьому можуть бути властиві різні фактори. Зупинятися на поглядах стосовно періодизації кримінального законодавства ми не будемо, оскільки в підрозділі 2.1 монографії ми її дослідили.

Спираючись на викладене, спробуємо прослідкувати кримінально-правову охорону моря від забруднення. На підставі дослідження різних історичних та правових джерел можна констатувати, що в IX-X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права (це другий період). Частина цих норм, пізніше не була зафіксована у збірниках і літописах, які були складені у X-XII ст., тому й не дійшла до нас.

---

²⁴ Русско-украинский словарь. – Т. 1: А-М./ Под ред. С. В. Головашук. Київ : Изд-во «Наукова думка», 1968.С. 521.

²⁵ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного (кримінально-правове кримінологічне дослідження) середовища та Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005.С. 45.; Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 Т. 12 кн. / Редкол: П.С. Сохань (голова) та ін. -К.: Наук. думка, 1991. С.1-136; Субтельний Орест. Україна : Історія (Перекл. з англ. Ю. І. Шевчука. Вст. ст. С. В. Кульчицького). Київ : Либідь, 1991. С. 112.

²⁶ Харь І.О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К.: Національна академія управління, 2021. С. 15.

²⁷ Фроянов І.Я. Київська Русь: Нариси соціально-політичної історії. Л. : Вид-во ЛДУ, 1980. С.47.

Третій період – це Часи Київської держави під управлінням князів, яка проходить у своєму існуванні три етапи: а) процес створення (X ст. – середина XI ст.); б) поступовий розпад Київської держави (XI – середина XII ст.); в) удільна роздробленість, але до занепаду Київської держави (XIII ст.).

Як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, але навіть і згадки про будь-який писаний закон до X ст.²⁸. Тому необхідно зосередитися на пошуку витоків кримінально-правової охорони моря від забруднення на теренах України з X ст. Як свідчить аналіз різних джерел, у тому числі і нормативних, що відомостей про кримінально-правову охорону моря від забруднення в цей період на теренах України не існувало²⁹.

Четвертий період – історія Галицько-Волинської держави, що була політичною і культурною спадщиною Київської держави і простягнула самостійне державне життя князівського дружинного режиму, виробленого Київським князівством з середини XIII до середини XIV століття. На цих теренах діяла Руська правда і Князівські статuti, а тому кримінальної відповідальності за забруднення моря не існувало.

П'ятий період – часи переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польського (XIV – XV стст.) та збирання українських земель Королівством Польським (XV ст. – середина XVI ст.). Необхідно акцентувати увагу, що названий період характеризувався застоєм до XIV ст., пов'язаним з

---

²⁸ Харь І.О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К.: Національна академія управління, 2021. С. 15.; Фроянов І.Я. Київська Русь: Нариси соціально-політичної історії. Л.: Вид-во ЛДУ, 1980. С.47.; Греков Б. Д. Киевская Русь.-Москва: Госполитиздат, 1953.568 с.; Прокопий из Кесарии. Война с готами.-Кв. VII (1), гл. 14, 522. Памятники Русского права. / Под. ред. С Ю. Юшкова: Сост. А. А. Зимин. Москва: Юрид. лит., 1952.-Вып. 1.С. 10-11; Мунтян В.Л. Правова охорона природи Української РСР. К.: Вид-во Київського державного університету, 1996. С. 4.; История Российского (советского) уголовного законодательства: Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. СПб.:Изд. проф. Малинина. 2005. С. 447.

²⁹ Див.: Прокопий из Кесарии. Война с готами.-Кв. VII (1), гл. 14, 522. Памятники Русского права. / Под. ред. С Ю. Юшкова: Сост. А. А. Зимин. Москва: Юрид. лит., 1952.-Вып. 1.С. 10-11; Мунтян В.Л. Правова охорона природи Української РСР. – К.: Вид-во Київського державного університету, 1996. С. 4.

татаро-монгольським ігом³⁰. У розвиток дослідження слід звернутися до того, які нормативні джерела в той же час діяли на території України, а ще краще, які не мали поширення на територію України. До таких нормативних актів, які не діяли на нашій території слід віднести: Судебник 1497 р.³¹; Судебник 1550 р.³²; Акти місцевого управління³³; «Стоглав»³⁴; Акти Земських соборів³⁵; Законодавство про правовий статус населення; Законодавство про державний лад, Соборне уложення 1649 р. Вони мали чинність в землях, що входили до складу Московської держави (1478-1712 рр.). У цей же час в Українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, використовувалися окремі положення стосовно охорони навколишнього природного середовища в статутах цього князівства 1529, 1566, 1588 рр. Проте кримінальної відповідальності за забруднення моря не існувало³⁶. Крім того, Артикул Військовий та Уложення 1649 р. мало поширення на теренах України в шостому періоді³⁷.

Аналіз джерел права, що діяли на теренах України, свідчить, що сила та їх значення змінювались. Виходячи з цього необхідно погодитися з думкою професора А. П. Ткача, що їх краще

---

³⁰ Див.: Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного (кримінально-правове кримінологічне дослідження) середовища та Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005.С. 58.

³¹ Российское законодательство X-XX веков : Текст и комментарии: В 9т. / Тод ред. и с предисловием О. И. Чистякова. Т.2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. Судебники 1447 и 1550 рр. Акты местного управления. Стоглав (Отв. ред. А. Д. Горский). Москва : Юридлит., 1985. С. 54-96.

³² Там саме с. 97-174.

³³ Там саме С. 179-239.

³⁴ Там саме. С. 241-403.

³⁵ Акты Земских соборов конца XVI-начала XVII века. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 3.. М.: Юридическая литература, 1985. С. 5 – 74.

³⁶ Перший (Старий) статут Великого князівства Литовського 1529 р. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/П/Т529> (дата звернення: 01.02.2020); Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. [Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года]. Мінськ, 2003. С. 35-263. За виданням 1855 року.; Статут Великого князства Литовского 1588 года [Электрон.ресурс]. /Подг. О. Лицкевич. – Мн., 2002-2003. – Режим доступа: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.

³⁷ Див. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного (кримінально-правове кримінологічне дослідження) середовища та Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005.С. 58-59.

класифікувати за походженням: 1) звичаєве право; 2) польсько-литовське законодавство; 3) законодавчі акти автономної влади України; 4) царське законодавство і судова практика; 5) нормативні акти церковного права; 6) джерела права Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття³⁸.

Не викликає сумніву, що лише деякі з них мали відношення до кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища. Для цього часу характерна відсутність витоків кримінально-правової охорони моря від забруднення.

Шостий період – епоха козацької ери, що включають Гетьманат, ліквідація інституту гетьманства в 1764 р. (XV-XVIII стет.). За доби Мазепи чинність царського законодавства поширилось на територію України. У цей час почало в Україні діяти Соборне уложення 1649 р., Військовий статут Петра I³⁹. Проте й до цього періоду не належить витоків кримінальної відповідальності за забруднення моря.

Сьомий період – Це віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останнє десятиліття української історії з 1870-х років до початку XX століття. для цього періоду характерна розробка цілої низки складів злочину, що стосувалися навколишнього природного середовища. проте й в цей час не була встановлена кримінальна відповідальність на теренах України за забруднення моря.

Восьмий період – цей відрізок часу охоплював часи створення Української незалежної держави в 1917-1921 р.р. у цей період не існувало витоків кримінально-правової охорони моря на теренах України від забруднення, засмічення та виснаження.

---

³⁸ Ткач А. П Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – Київ Вид-во Кивського уп-ту, 1968. С.1-170.

³⁹ Соборное уложение 1649 года. Российское законодательство X-XX веков. В 9 т. Т.3. Акты Земских соборов. М.: Юридическая литература, 1985. С. 75-442.; Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период: учебное пособие; под ред. Ю.П. Титова, О.М. Чистякова. М., 1990. С.55